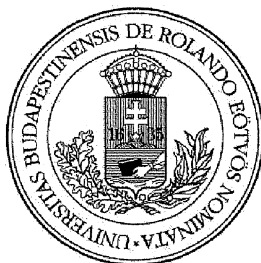

ACTA
FACULTATIS POLITICO-IVRIDICAE
VNIVERSITATIS SCIENTIARVM
BUDAPESTINENSIS
DE ROLANDO EÖTVÖS NOMINATAE

tom. LI • ann. 2014

Separatum

Budapestini

ELTE

GYÉMÁNT RICHÁRD*

Pancsova vázlatos népesedéstörténete, különös tekintettel az anyanyelvi és vallási sajátosságokra

I. Pancsova nevének eredete

A történelmi Torontál vármegye déli részén fekvő Pancsova az egykori vármegye legjelentősebb városa volt. A település névadója feltehetően a Panyóca folyó lehetett, amely vízfolyást a szerbség *Ponjavica* elnevezéssel illeti. Az olvasó számára ez érdekes információ lehet, mivel a térképre pillantva azt láthatjuk, hogy Pancsova városa a Nagy Magyar Alföld déli részén, egy löszplató peremén fekszik a Temes folyó mellett, nem egészen két kilométernyi távolságra a Duna folyamtól. Mára csak egy nagyon részletes térkép tájékoztathat bennünket arról, hogy a Duna folyam egyik mellékága a kis Panyóca folyócska volt. Martinek Imre a következőket közli: „A folyócska Dunadombótól (*Dubovac*) indult kanyargós útjára, útközben érintve Kevevárát, Kevepallóst, Beresztócot (*Banatski Brestovacot*) és Homoliczot (*Omoljicát*), majd Sztarcsovát/Tárcsót (*Starčevót*) elhagyva torkollott a Dunába. Hajózható volt még 1915-ben is. Egy magyar hadászati beszámolóban említést nyert az első világháború idején, a DTD-csatorna megépítésével azonban Dunadombó és Beresztóc közé eső része holtággá degradálódott, idővel pedig eliszaposodott. Mai formájában természeti rezervátumként van jelen Beresztóc és Tárcsó között, megközelítőleg 10 km-es szakaszon.”¹ A Panyóca folyóra — a megmaradt holtág kivételével — már csak egy, az idő vasfogával dacoló, régi boltíves lyukakkal rendelkező, égetett téglából emelt híd emlékeztet Kevepallós (*Pločica*) határában. A híd — melynek építését az egykor a környéken lakó németek Mária Terézia magyar királynő uralkodásához kapcsolták — funkcióját elveszítve rohamosan pusztuló állapotban várja sorsának beteljesedését.²

A feltehetően ósláv eredetű Pancsova — ill. a Panyóca folyó — nevét illetően létezik egy olyan elképzelés is miszerint egy növény, a gyűszűvirág, azaz a „*Ponjavica*” lenne a névadó.³

A település nevének első megjelenése a Kr. u. IX. századra nyúlik vissza, amikor egy régi irat tett említést egy, a Duna folyam mellett fekvő „*Panuka*” nevű várról,

* GYÉMÁNT RICHÁRD adjunktus, az állam- és jogtudomány doktora (PhD), ELTE Állam- és Jogtudományi Kar, Közgazdaságtan és Statisztika Tanszék. E-mail: richard.gyemant@ajk.elte.hu

¹ MARTINEK I.: *Híd az üres folyómeder fölött*, Bánáti Újság (2012.01.18.), Hét Nap Online: <http://hetnap.rs/mobil/?p=cikk&id=11206> (Letöltés ideje: 2015. február 12.)

² HATÁRESET, műemlékem.hu portál: <http://www.muemlekem.hu/hatareset?id=2966>. (Letöltés ideje: 2015. február 12.)

³ MARTINEK: *Híd az üres folyómeder fölött* (id.).

amely Pancsova őse lehetett.⁴ Ugyanakkor Anonymus *Gesta Hungarorum* c. művében is említést tesz a térségről.⁵ A város neve a későbbiekben „*villa Panczal*”, ill. „*Penseg*” formában is megjelent. A török idők előtt beszivárgó szerbség a „*Панчево*”, azaz „*Pančevo*” elnevezést használta és használja ma is a város megnevezésére. A török időket követően megérkező, de a II. világháború végén távozni kényszerülő németek a *Pantschowa*, ill. a *Banstadt* névvel illeték városukat. A románul a várost *Panciova*-nak hívják.

II. Pancsova vázlatos népesedéstörténete

1. Az Árpád-házi uralkodók időszaka

Az őskor óta lakott helynek számító Pancsova környékén a magyar honfoglalás időszakában feltehetően bolgárok, ill. pecsenégek, azaz besenyők élhettek. Anonymus *Gesta Hungarorum*a szerint az akkoriban bolgár kézben lévő Bácság meghódítása Kadusa, Zuárd és Boyta vezérek feladata volt, akik ennek a küldetésnek eleget is tettek. Két pecsenég vezér és három bolgár kenéz esett el az ütközetben. A bolgárok „határvidéke” hamarosan magyar kézre került. Bárány Ágoston szerint a magyar vezérek a menekülő Galád (más néven Glad) vezért üldözve Pancsova környékén pihentek meg.⁶

A város környéke legközelebb 1092-ben merül fel a történelmi dokumentumokban, ekkor a Temes folyó torkolatánál — és Orsovánál — semmisítette meg I. (Szent) László magyar király seregével a bizánci biztatásra a Magyarországra törő kun és besenyő seregeket, amelynek vezére Kapolcs (más néven Kopolch) a csatában halt meg.⁷

Nem sokkal később (Könyves) Kálmán magyar király serege táborozott Pancsova környékén, figyelve a kereszties hadak átvonulását.⁸ A Szentföldre irányuló kereszties hadjáratok kedvelt — és megbízhatóbb — szárazföldi útvonala Magyarországon

⁴ FÁBIÁN I.: *Pancsova*, in: Borovszky S. (szerk.): Magyarország vármegyéi és városai, Torontál vármegye, Bp. 1912, 597.

⁵ Anonymus: *Gesta Hungarorum* (ford.: Pais D.), Bp. 1977, 118.

⁶ BÁRÁNY Á.: *Torontál vármegye hajdana*, Buda 1845, 12.

⁷ GERŐ L. (szerk.): *A Pallas Nagylexikona*, XI, Bp. 1895, 267.

⁸ „...az első kereszties hadjárat átvonuló vitézei ellen biztosítsa az országot. Ekkor Kálmán király 1096. márc. 8. után először is Gauthier Valter francia lovagjainak engedte meg az átkelést; de Géza comes Zimonynál már kénytelen volt ezek egy részének garázdálkodásait fegyverrel akadályozni. Mindamellet éllelmiszerek stb. küldésével előmozdította Kálmán az Achéry Péter „remete” vezetése alatt álló második csapat átvonulását is; de már készülődnie kellett ezek ellen, midőn hírért hallotta, hogy Zimony alatt 4000 magyart levágtak. Mégis beengedte az országba Volkmar és Gottschalk csapatait; amazokat azonban, zsarolásaik miatt, Nyitránál a nép, emezeket pedig Magyaróvárnál maga a király verte szét. A bejövételre engedelmet nem is adott többé Emiko grófnak, ki ezért ostrom alá vette őt Mosonyban, a király azonban rajta is győzelmet aratott. A határra érkezett derékhad vezére, Bouillon Gottfried e miatt kérdőre vonta ugyan Kálmánt, a soproni találkozáson azonban egységére lépett vele, az átkelés alatt való rendtartás biztosítására kezeseket adott, s Pannonhalmán maga is meglátogatta a királyt, ki nagyobb magyar sereggel kísérte s mindennel bővel ellátta az átvonuló keresztieseket, s 1096. nov. közepén barátságosan búcsúzott el tőlük.” GERŐ: id. m. X, 1895, 61.

át vezetett. Azonban a hadjáratok résztvevői sokszor nem tisztelték a helyi lakosság vagyonát, ill. életét, ezért a „gyülelész” had rablásai és kegyetlenkedései miatt a magyar királynak erőlyesen kellett fellépnie.

II. Géza magyar király (1141—1162) regnálása idején, 1153-ban egy bizonyos Abu Abdullah Muhammad al-Idrisi nevezetű arab utazó jegyezte fel, hogy Pancsova — ahogy az arab író nevezte: „*Banzif*” — jeles kereskedelmi központ, ahol számos görög kereskedő fordult meg.⁹ Ez könnyen hihető, hiszen a város földrajzi helyzete kiváló adottságot jelentett a település kereskedelmének fejlődésében. A város napjai azonban megszámlálhattak. Az 1241/1242-ben a Magyarországot végigpusztító mongol seregek Pancsovát sem kímélték. A lakosokat leölték, a várost feldúlták, elpusztították. IV. Béla magyar királyra várt a feladat, hogy Pancsovát felépítse, és lakókkal ismét betelepítse. Erre 1243 táján került sor.

2. Az ún. „vegyesházi királyok” időszaka

Az Árpád-házi uralkodók időszakát követően hosszabb ideig nem merült fel Pancsova neve, amíg egy dokumentum — 1430-ban — meg nem említi „*villa Panczal*” néven.¹⁰ Három évvel később pedig egy, a Szentföldről hazatérő francia márki időzött „*Penseg*”, azaz Pancsova falai között. Bertrand de la Brocquière márki minden bizonnyal nem szerette meg a magyarokat, mert a következőket írja: „mi engem illet, azon képzelet után, melyet azon magyarok gerjesztettek bennem, kikkel dolgom volt, kevésbé bíznam magamat magyarra mint törökre.”¹¹ Hogy mi indította erre a véleményre a francia utazót, nem derült ki...

A hazafelé tartó márki után a török hódításig ismét nem merült fel a város neve, azonban a korabeli viszonyokról vannak értesüléseink. A feljegyzések szerint a török seregek már Zsigmond magyar király uralkodása idején rendszeressé tették portyáikat a Magyar Királyság déli területein, így a Duna folyam környékén is, ahol Pancsova fekszik. Az első jelesebb pusztítás 1396 körül, a keresztények számára szerencsétlen kimenetelű nikápolyi csatavesztés után figyelhető meg. Ekkora a szomszédos Szerémség területét már komoly pusztítások érték, egy török portyázó sereg pedig a Bánság területére is betört és egészen Temesvárig (*Timișoara*) prédálta fel a vidéket. A portyázó törököket ugyan megfutamították a magyar seregek, de a bánsági lakosság „ízeltőt” kapott azokból a szörnyűségekből, melyek a későbbiekben várhatóak voltak...

A török portyák és a nyomukban járó pusztítások a lakosság egyre nagyobb hányadát űzték el a lakóhelyükről. További jelentős demográfiai probléma volt a magyarság szempontjából, hogy megkezdődött a szerbség és a románság térnyerése a Bánság területén. Böhm Lénárt az alábbiakat közli: „Úgy látszik, hogy I. Lajos idejében Temes megye, de mindenesetre Krassó megye, mint szintén az egész hegyvidék lakossága nagyobb részint románokból (oláhokból) állt.”¹² A Duna folyam

⁹ FÁBIÁN: id. m. 597.

¹⁰ CSÁNKI D.: *Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak korában*, II, Bp. 1894, 117.

¹¹ BÖHM L.: *Dél-Magyarország vagy az ugynevezett Bánság külön történelme*, I, Pest 1868, 140.

¹² BÖHM: id. m. 127.

mentén, ill. a Bánság nyugati részén is hasonló volt a helyzet, csak oda a szerbek kezdtek beszivárogni. Ezt a tényt jelentősebb történelmi sorsfordulók is elősegítették, amely a szerbséget érték. Az 1389. évi rigómezei csatavesztéstől egyre jelentősebb szerb bevándorlással kellett számolni.¹³ Amelyet Brankovics György szerb fejedelem és despota (1427—1456) Zsigmond magyar királytól elnyert magyarországi birtokainak gyarapodása is elősegített, mivel alaposan feltételezhető, hogy ezekre a területekre tömegesen telepedett le a szerb lakosság.¹⁴ Az említett bevándorlások és Szerbia közelsége miatt Pancsova környéke is egyre inkább elszerbesedett.

3. A török hódoltság idején

I. (Vitéz) Szelim török szultán (1512—1520) halála után, annak fia és utódja, I. (Törvényhozó) Szulejmán török szultán (1520—1566) 1521-ben két sereget küldött Nándorfehérvár és Szabács végvárainak elfoglalására. Ezekkel egy időben egy harmadik, egy közel 40 ezres török sereg is elindult, amelynek a Temesköz kirablása és feldúlása volt a célja. A portyázó sereg egyik része Pancsovánál, a másik fele Újpalánkánál (*Banatska Palanka*) kelt át a Temesköz területére és egészen Újpecsig (*Peciu Nou*) hatolva feldúlták a vidéket. Ekkor azonban — az addig zavartalanul hömpölygő török sereg — a kevésbé jelentős végvár, Újpecs falainál ellenállásba ütközött, és mivel a fő cél, az előbbieken említett két végvár elfoglalása volt, a portyázó török sereg visszavonult. A két végvár elesett; Szabács 1521. július 7-én, Nándorfehérvár pedig 1521. augusztus 29-én nyitotta meg kapuit a törököknek. Ettől kezdve, ahogy a Délvidék, így Pancsova és környéke is teljesen kiszolgáltatottá vált a hódítóknak.

A mohácsi vést — 1526. augusztus 29. — követően a helyzet érezhetően rosszabbra fordult, azt addig jóformán rabló, portyázó török seregek már a Bánság területét, ill. annak fővárosát, Temesvárt fenyegették.

A török hódításokat megelőzően a Bánság területén négy jelentősebb vármegye területe húzódott. Az első — ahová Pancsova is tartozott — Keve vármegye volt. A „vármegyei élet” először itt szűnt meg, majd követték a sorban Torontál, Temes és végül Csanád vármegyék is... Reiszig Ede a következőket írta: „Keve vármegye a mai Torontál vármegye déli részét foglalta el. Délről a Dunáig terjedt, éjszak felé a mai Kevedobra, Kanak, Bóka, Módos, Torák, Párdány, délnyugatra a Bega mentén, Alsóittebe, Felsőittebe, Törzsudvarnok és Begaszentgyörgy helységek, nyugatról a Temes-folyó határolták. Ez a terület [t.i. a Bánság területe] rendkívül népes volt a középkorban. Különösen Csanád és Torontál vármegyék területe sűrűn tele volt szórva a falvakkal. Azonban a déli rész, az egykori Keve vármegye területe a XV. század elejétől kezdve, a gyakori török betörések következtében mindegyre jobban

¹³ SZENTKLÁRAY J.: *Temes vármegye története*, in: Borovszky S. (szerk.): *Magyarország vármegyei és városai, Temes vármegye és Temesvár*, Bp. 1914, 306.

¹⁴ Pl. Debrecen környéke vagy a világosvári uradalom. DRASKÓCZY I.: *Kisebbségek az Árpád-kori Magyarországon*, Kisebbségkutatás, 2000/3. szám: http://www.hhrf.org/kisebbségkutatás/kk_2000_03/cikk.php?id=294 (Letöltés ideje: 2015. február 13.), SZENTKLÁRAY: id. m. 309.

elneptelenedett. E területre már Nagy Lajos király uralkodása óta szerbek kezdtek települni, a kik az idők folyamán a középkori Torontál vármegye területét is ellepték.”¹⁵

A vármegyei közigazgatás Keve vármegye területén — a török fenyegetés hatására — feltehetően már 1500 előtt megbénult. Azonban az 1542. évi augusztus 16-án, Váradon tartott országgyűlés már csak Csanád és Temes vármegyék követeit jegyzi. Ekkor már feltehetően Torontálban is „szünetelt” a vármegyei közigazgatás. A magyarság Keve és Torontál vármegyék területéről egyre inkább elvándorolt, helyükbe szerbek költöztek, amely tény az is elősegítette, hogy számos „rác” származású nemes kapott ott jelentősebb birtokokat.

Temes és Csanád vármegyék — és ezzel a Bánság teljes — területe Temesvár (1552. július 27.), valamint a Békés vármegyei Gyula várának eleste (1566. augusztus 30.) után kerültek török kézre. Ami ez után következett, az demográfiailag végleg elszakította a magyarságtól a Bánság területét...

Temesvár bevétele után a török adminisztráció felállította a Temesvári vilajetet, amelyet északról a Maros, nyugatról a Tisza, délről pedig a Duna folyó határolt. Keletről pedig kezdetben a Krassó-Szörényi Érchegeység, majd az erdélyi — Hunyadban húzódó — hegyek képezték a határt. Előbb négy kerületet állítottak fel Temesvár, Csanád (*Cenad*), Nagybecskerek (*Zrenjanin*) és Lippa (*Lipova*) központtal, majd közigazgatás megváltoztatásával Pancsova, Csák (*Ciacova*), Újmoldva (*Moldova Nouă*) és Orsova (*Orşova*) is kerületi székhelyek lettek. A török közigazgatási felosztást főképp adóztatási szándékok vezérelték. Pancsova ebben az időben már jelentősebb, erősített helynek számított.

Vallási-felekezeti értelemben a reformáció nem igazán tudott gyökeret verni a magyarság körében, mivel azok jóformán teljesen kivészetek a — török iga alatt senyvedő — Bánság területéről. A déli részeket, így Pancsovát és környékét is elsődlegesen — görögkeleti — szerbek kezdték benépesíteni. A keleti területeken a szintén görögkeleti románság kezdett jelentős térhódításba. Majd a két ortodox vallású népcsoport a Bánság területén szinte teljesen kiszorította azt a kevésszámú római katolikus vallású magyart, amely próbált ezen a területen megmaradni. A római katolikus hitéletet gyakorlatilag csak az itt tevékenykedő ferences szerzetesek biztosították.

Pancsova török kézre kerüléséről nincsenek pontos információink. Annyi bizonyos, hogy — a török portyák révén — elsőként érte a pusztulás szele. A törökök még 1521-ben megtámadták és feldúlták a várost. Hogy mikor épült föl ismét, erre vonatkozóan nincs adat, de 1552-ben — amikor a Bánság teljes területe török kézbe került — már egy török bég vezérlete alatt erős török őrség tartotta megszállva. A török hódoltság időszakában mindenképp jelentős hely lehetett, ugyanis több kimutatás is ránk maradt a pancsovai erősségről és annak állományáról. A pancsovai (akkoriban „ópalánki”) erősség egészen 1716-ig volt török kézen, azonban egy 1568. március 27-én kelt török dokumentum parancsot tartalmazott a temesvári beglerbég

¹⁵ REISZIG E.: *Torontál vármegye története 1779-ig.* in: Borovszky: Magyarország vármegyéi és városai. Torontál vármegye (id.), 366.

számára, hogy a temesvári vilajet védelmében jelentőségüket vesztett aradi, verseci és pancsovai „palánkokat” leromboltassa. Az aradi és verseci erősségeknek később biztosan megkegyelmeztek, de az írás nem szólt a pancsovai palánkról. Elképzelhető, hogy lerombolták és később újraépítették, de az is feltételezhető, hogy megmaradt.¹⁶ A XVII. század elejéről több adat is ránk maradt a pancsovai palánkról. Az első forrás 1606-ból származik ekkor 213 védője volt. Pancsova fontos folyami átkelőhelynek számított, ezért a palánk őrsége vízi és part menti szolgálatot is ellátott.

1. táblázat: A pancsovai palánk katonáinak megoszlása csapatnemek szerint (1606)

Csapatnem	Létszám (fő)
Müsztahfiz ¹⁷	37
Lovas ¹⁸	46
Azab	50
Martalóc	80
Összesen	213

Forrás: HEGYI: id. m. III, 1394.

Érdekesség, hogy tüzékről¹⁹ nem szólt a „fáma”, holott a Pancsovánál jelentéktelenebb erősségeknél is megjelölték őket. Ezek szerint vagy nem voltak, vagy a „várvédőkhöz”, a *müsztahfiz*ekhez sorolták őket.

2. táblázat: A pancsovai palánk katonáinak megoszlása csapatnemek szerint (1621)

Csapatnem	Létszám (fő)
Müsztahfiz	31
Lovas	49
Azab ²⁰	31
Összesen	111

Forrás: HEGYI: id. m. III, 1395.

¹⁶ HEGYI K.: *A török hódoltság várjai és várkatonasága*, III, Bp. 2007, 1394.

¹⁷ Müsztahfiz: várkatona, védő, akik a várórség magját adják a tüzerekkel együtt. Feladatuk a várak általános védelme, nem jártak portyára, a várfalakon, palánkokon belül éltek. HEGYI: id. m. I, 111.

¹⁸ Lovasok: feladatuk a saját portyák vezetése, továbbá az ellenséges portyák megakadályozása volt. Általában határon álló erősségekben „szállásolták el őket”, ahol a legjelentősebb csapatnemet alkották. HEGYI: id. m. I, 127.

¹⁹ Tüzérek: Alapvetően két típusa volt a helyi és a portai tüzér. Ez utóbbiak tartományi szolgálatban ritkán álltak. A helyi tüzérek — néhány kisebb palánkot leszámítva — mindenütt megfigyelhetőek voltak. A falakon belül szolgáltak és néhol csak egy-két főt tettek ki, néhol viszont jóval nagyobb létszámot képviseltek, attól függően, hogy milyen „jeles” erősségekben szolgáltak. HEGYI: id. m. I, 124—127.

²⁰ Azab: Ennek a katonaelemnek kezdetben nem volt köze a várkatonasághoz. Részben szárazföldi, részben tengeri szolgálatot tölthettek be. A várkatonaságnál a XV. századtól kezdték őket alkalmazni, mint — a müsztahfizek melletti — „másodosztályú” gyalogoscsapat. Kevésbé voltak megbecsülve és rosszabbul is fizették őket. HEGYI: id. m. I, 130—134.

Az 1621. évi kimutatásban sem szerepelnek tüzérek, továbbá — érthetetlen okból — már martalócok sincsenek feltüntetve, pedig az elvadult helyhez leginkább ez a csapat „illet”... Viszont ránk maradt egy kimutatás, miszerint a 111 katonából 72 fő viselt balkáni eredetű nevet. Ezek között is a „rácok”, azaz a szerbek voltak „felülreprezentáltak”. Nem volt ritka, hogy a török oldalon álló végvárak őrségének tagjai olykor a szerbek közül kerültek ki.

3. táblázat: A pancsovai palánk katonáinak megoszlása csapatnemek szerint (1629—1630)

Csapatnem	Létszám (fő)
Müsztahfiz	34
Lovas	40
Martalóc ²¹	12
Összesen	86

Forrás: HEGYI: id. m. III, 1396.

Az 1628-1630. évi pénztári elszámolások a pancsovai palánk katonáiról csak egyetlen félévben tartalmaztak létszámokat. A felsorolás most sem teljes, most az *azabok* hiányoznak. A tüzéség — ha volt — szintén nincs önállóan feltüntetve.

4. táblázat: A pancsovai palánk katonáinak megoszlása csapatnemek szerint (1634)

Csapatnem	Létszám (fő)
Müsztahfiz és tüzérek	35
Lovas	43
Összesen	78

Forrás: HEGYI: id. m. III, 1396sk.

Az 1634. évi kimutatás ugyancsak hiányos, hiszen sem az *azabokra*, sem a martalócokra vonatkozóan nem tartalmaz adatokat.

Fontos török történelmi forrással rendelkezünk viszont a XVII. század második feléből, a török világotató Evlia Cselebi „pennájából”, aki a következőket közli az akkor török kézben lévő Pancsováról: „Az id-i imádságnak²² 1070-ben²³ Belgrádban

²¹ „Martalóc a magyarban rabló, a török szolgálatában álló keresztény zsoldosok, kiket a török rendszer csak várőrizetre használt, s akik sokat sanyargatták a közeli magyar helységeket.” GERŐ: id. m. XII, 1896, 370.

²² 'Id al-Fitr: Sevvál hónap első napja, közvetlenül Ramazán hónap (a nagyböjt) után. A böjt megtörésének ünnepe, a két legfontosabb, a Próféta által megparancsolt ünnep egyike az 'Id al-Adhá mellett. SCHRAMM J.: *Az iszlám naptár*, Változó Világ, Ismeretterjesztő Könyvtár és Elektronikus Tudásszolgáltató: <http://www.valtozovilag.hu/t365/tux1113.htm> (Letöltés ideje: 2015. február 12.)

²³ Az iszlámban az 1070-es év a keresztény időszámítás szerint 1660-nak felel meg, amely jelentős év volt mind török, mind magyar szempontból. A „Partium”, azaz a „Részek kulcsa” Várad (Nagyvárad) volt, amelyet 1660. augusztus 27-én — 44 napi ostrom után — foglalt el a török sereg. „A város 1660 után közvetlen török közigazgatás alá került, és létrejött a váradi *vilajet*, mely az egész Partiumot kivonta Erdély fennhatósága alól.” [...] „Várad eleste után a korábban félig független Erdély mozgási szabadsága elveszett, így később erőtlennek bizonyult ahhoz, hogy valóra váltsa Bocskai István

történt elvégzése után Várad ostromára való utazásunk” [...] „Belgrádtól egy órányira lejjebb, Hiszárdsik²⁴ közelében, a Dunán hetven darab dereglye és hordó fölé épített nagy fahídon keresztülmenve a temesvári vilajetben először Pancsova palánkra jöttünk. Ez a Száva folyónak a Dunába ömlésénél²⁵ rétekek borított helyen, négyszög alakú fa-erődítmény, melynek átmetszete száz lépés. Benne egy parancsnok alatt ötven rendes katona van. Elegendő nagyságú hadi szertára, egy *dsámija*,²⁶ egy fogadója és kis *csársija*²⁷ van, de fürdője nincs. Házai többnyire rózsével és náddal vannak fedve. A Temes folyó Erdélyország hegyeiből, Sebes, Fácset, Lugos, Solymos várak hegyeiből jön s Temesvár árkain átfolyván, e helyen ömlik a Dunába; kicsiny, mocsaras víz.²⁸ Pancsova városa a temesvári kormányzóságban, szabadalommal bíró, százötven *akcse* jövedelmű törvényszéki járás.”²⁹ A török hódoltság végét megelőző időszakról a következő információról tudunk: A pancsovai palánk várőrsége 1700-ban és 1706-ben 169 főt, 1707-ben pedig 151 főt számlált.³⁰

4. Pancsova „vizsontagságos” időszaka a XVIII. században

Az I. (Törvényhozó) Szulejmán török szultán halálát (1566. szeptember 6.) követő időkben egyre több uralkodásra kevésbé vagy egyáltalán nem alkalmas szultán került az Oszmán-dinasztia trónjára. A birodalom szerencséje jórészt annak tudható be, hogy a nagyvezírek közül — habár elég sokat „cserélődtek” — több rátermettnek és erőskezűnek mutatkozott, ezért a Török birodalom hanyatlását még

országegyesítő álmát.” TARIJÁN M. T.: *Várad török kézre kerül*, Rubiconline: http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/1660_augusztus_27_varad_torok_kezre_kerul/ (Letöltés ideje: 2015. február 12.)

²⁴ „Grocka (törökül: *Hiszardsik*), város Podunavlye szerb kerületben, a Duna mellett, 25 km.-nyire Belgrádtól, (1890) 2225 lak. Ismeretes azon vereségről, melyet az osztrákok 1739 jul. 22-én itt a törököktől szenvedtek.” GERŐ: id. m. VIII, 1894, 292.

²⁵ Kissé pontatlan a földrajzi megfogalmazás, mivel a „Száva folyónak a Dunába ömlésénél” Zimony található, vele szemközt pedig Belgrád...

²⁶ „*Dsámi* (arab) a magyarban összegyűjtő (ház); így nevezik az iszlámban a nagy, főmecseteket; a pénteki istentiszteleti ceremóniának (lásd *Dsum'a*) csak *Dsámiban* van helye; közönséges, alsóbb rangú mecsetekben e szertartás nem végezhető érvényesen.” GERŐ: id. m. V, 1893, 540.

²⁷ „*Csársi* perzsa eredetű török szó, jelentése magyarban bazár, elárúsító hely. A rendes, utcai vásárokat inkább *pázár*-nak nevezik, míg a fedett, boltíves helyek inkább *csársi* néven ismeretesek.” GERŐ: id. m. IV, Bp. 1893, 626.

²⁸ A megfogalmazás kissé pontatlan, mivel a Temes folyó (*Râul Timiș/Reka Tamiș*), Temesfő (*Brebu Nou*, Románia) mellett, a Krassó-Szörényi Érchegeységben ered a Bánság területén. Valóban keresztülfolyik Karánsebesen és Lugoson, majd később, Pancsovánál ömlik a Dunába, viszont Temesvárt és Fácsetet nem érint. „Erdélyország” neve feltehetően azért merülhet fel, mivel a Bánság keleti részei az Erdélyi Fejedelemséghez tartoztak egy ideig... Solymos vára pedig a Maros folyó túloldalán, a Partium területén található.

²⁹ E. ÇELEBI: *Evlia Cselebi török világotutató magyarországi utazásai 1660—1664* (ford. Karácson I.), I, Bp. 1904, 20.

³⁰ Forrás: HEGYI: id. m. III, 2007, 1397., FODOR P.: *A temesvári vilajet a török hódoltságban*. in: Lengvári I. (szerk.): *In memoriam Barta Gábor. Tanulmányok Barta Gábor emlékére*, Pécs 1996, 208.

hosszú ideig lehetett késleltetni. A XVII. század második felében viszont megváltoztak az európai erőviszonyok...³¹

A Vatikáni Szentszék élére egy karizmatikus, józan gondolkodású és tenni akaró pápa, XI. (Boldog) Ince került (1676—1689), akinek sikerült létrehoznia az ún. Szent Liga szövetségét a Habsburg birodalom, a Lengyel Királyság, a Velencei Köztársaság és a Pápai Állam között. A szövetséghez 1686-ban csatlakozott Oroszország, Bajorország, továbbá a Szász és a Brandenburgi Választófejedelem, továbbá a pápának sikerült elérnie, hogy a korábban a törökökkel szövetséges Francia Királyság az 1684. évi regensburgi fegyverszünettel kötelezettséget vállalt, hogy 20 évig nem támadja meg nagy ellenségét, a Habsburg birodalmat.³² Ezzel megnyílt a lehetőség Magyarország felszabadítására a török iga alól. A szövetség „gyümölcsözőnek” bizonyult, mivel az 1699. január 26-án megkötött karlócai békeszerződés értelmében a történelmi Magyarország területe — a Bánság kivételével — felszabadult a török megszállás alól. A békeszerződés előrevetítette, hogy Bánság területe is már csak ideig-óráig lehetett a töröké. Azonban a Török birodalom is jelentős lépéseket tett: a Bánság jelentősebb helyeit, így Pancsovát is — hadászatiilag — megerősítette.

Habár a karlócai békekötés után is voltak kisebb-nagyobb fegyveres konfliktusok a Bánság területén, de az igazi változást az 1714-ben kitört velencei-török háború hozta meg. A császári udvar — 1716-ban — Velence oldalán avatkozott be a konfliktusba és hamarosan a császári seregek jelentek meg a Bánság területén. A „Bánság fővárosa”, Temesvár 1716. augusztus 24. és 1716. október 12. között jelentős ostrom alatt állt, amíg a törökök ki tüzték a fehér zászlót. A császáriak ezt követően Pancsova ellen vonultak, amely erősség — a törökök némi alkudozása után — 1716. november 9-én császári kézre került. A további császári hadi sikerek következtében kerülhetett sor a pozsareváci békekötésre (1718. július 21.), amely kimondta — többek között — hogy a Bánság teljes területe is felszabadult a török „járom” alól...³³

A pozsareváci békeszerződést követően a Bánság teljes területe „Temesi Bánság” (németül *Temeschwarer Banat*) néven kincstári igazgatás alá került. A kincstári igazgatás 12 kerületre osztotta a Temesi Bánságot, amelyek közül az egyik székhelye Pancsova városa lett. A császáriak — számítva az esetleges és nem alaptalan — török támadásra Pancsovát megerősítették. Ekkor — az 1717. évi összeírás szerint — 70 ház állt a településen és egy 36 falut és 776 házzal rendelkező kerület központja lett.³⁴

³¹ CELLER T.: *Az Oszmán-dinasztia*, Terebess Ázsia E-tár: <http://terebeess.hu/keletkultinfo/oszmand.html> (Letöltés ideje: 2015. február 13.)

³² Habár az 1684. augusztus 15-i regensburgi fegyverszünetet megszegve XIV. Lajos francia király a Rajna-vidéken 1688. szeptember. 24-én megtámadta I. (Habsburg) Lipótot és csak 1697. október 20-án kötöttek békét... DIÓS I. — VICZIÁN J. (szerk.): *Magyar Katolikus Lexikon*, XIII, Bp. 2008, 192.

³³ TARJÁN M. T.: *A pozsareváci béke megkötése, 1718. július 21.* Rubicononline: http://www.rubicon.hu/magyar/nyomtathato_verzio/1718_julius_21_a_pozsarevaci_beke_megkotese/ (Letöltés ideje: 2015. február 13.)

³⁴ FÁBIÁN: id. m. 598.

A felszabadulás ellenére a császáriak még hosszú évtizedeken át nem engedélyezték a magyarság betelepítését a jelentősen meggyérült népességszámú Temesi Bánság területére. Ekkoriban a keleti részen a románság, a nyugati részén jórészt a szerbség élt, igaz, szörványos elhelyezkedésben. A felszabadulás után a császáriak hamarosan megkezdték a római katolikus vallású, németajkú népesség betelepítését. A „nagy telepítők” III. Károly, Mária Terézia és II. József voltak,³⁵ habár az őket követő uralkodók regnálása alatt is történtek telepítések a Bánság területén. Így pl. a Pancsova melletti Herceghalom (németül *Franzfeld*) névadója I. Ferenc magyar király volt. Pancsovának azért is jutott kitüntető szerep, mert a németajkú jövevények jó része a Dunán — az Ulm-Passau-Bécs útvonalon — hajókon érkeztek és először jobbra Pancsovánál léptek a Bánság földjére. A németek betelepítése azonban több szempontból sem ment zökkenőmentesen. Elsősorban azért, mert a török uralom alatt a Temesi Bánság teljes területe elvadult, gondozatlan területnek számított, amelynek alföldi részein jelentős, hatalmas kiterjedésű mocsaras lápvidékek voltak. Ez kedvezett a maláriának, továbbá a járványos betegségek (kolera, vérhas, tífusz, stb.) kialakulásának is.³⁶ A pestis is többször ütötte fel a fejét a városban és környékén, megtizedelve ezzel a környék népességét. A XVIII. század első felében több pestisjárványt is feljegyeztek Pancsován. A helyzetet súlyosbította, hogy a ragály több alkalommal a határ túloldaláról, a Török birodalom területéről érkezett, ezért nem volt ritka a karantén, ill. vesztegzár elrendelése a Duna folyam mentén.³⁷ Pancsova földrajzi helyzete, amely a kereskedelem miatt jelentős bevételt jelentett a városnak, de a közegészségügyi viszonyok miatt folyamatos volt a fenyegetettség.

Másodsorban a közbiztonsági viszonyok is jelentős problémát vetettek fel: rablók és zsványok vidéke volt mind a Bánság, mind azon belül Pancsova környéke. A zsványok megfékezése a császári hadseregnek hosszú időbe telt.³⁸ Különösen az 1740-es évek „bűnözési hulláma” jelentett nagy fenyegetést mind a pancsovai polgárok életére, mind azok vagyoni viszonyaira.³⁹

Harmadsorban az egész XVIII. századra jellemző volt a török fenyegetés. A háborús konfliktusok mellett gyakran előfordult, hogy törökök portyáztak a vidéken és rabolták ki a védtelen lakosságot, ill. az erre járó kereskedőket. Az 1737 és 1739 között zajlott osztrák-török háború szintén sok szenvedést hozott a városnak. A török veszedelem elől a németajkú lakosság tömegesen menekült el a lakóhelyéről, egészen Újaradig (*Aradul Nou*). Habár a Pancsova környéki települések behódoltak a törököknek és a török nagyvezír is a város mellett táborozott, úgy tűnik, hogy a

³⁵ MANHERZ K. (szerk.): *A magyarországi németek*, Változó Világ 23 (1998), 17—21.

³⁶ BÁRÁNY Á.: *Torontál vármegye hajdana*, Buda 1845, 33.

³⁷ KULCSÁR K.: *A jelen a múlt jövője, Vesztegzárállomások a Habsburg Birodalom határvidékén*, Magyar Nemzeti Levéltár archívum, Magyar Országos Levéltár: http://mnl.gov.hu/a_het_dokumentuma/vesztegzarallomasok_a_habsburg_birodalom_hatarvideken.html (Letöltés ideje: 2015. február 13.)

³⁸ „...a bécsi kormány a Bánságot büntetőkolóniának is használta s idetoloncoltatta huszonöt éven át, 1771-ig, az örökös tartományok tolvajait, gyilkosait, orgazdáit, csempészeit.” SZEKFŰ GY.: *A tizennyolcadik század*, in: HÓMAN B.—SZEKFŰ GY.: *Magyar történet*, Bp. 1928, 212.

³⁹ FÁBIÁN: id. m. 599—603.

települést akkor nem dúlták fel. A háborúnak az 1739. szeptember 18-án megkötött belgrádi béke vetett véget.⁴⁰

A következő osztrák-török háború sem késett sokáig, amely 1787 és 1791 között zajlott. Habár a császári udvar elrendelte Pancsova megerősítését, azonban a török sereg Újpalánkával és Kevevárával (*Kovin*) egyetemben elfoglalta a várost. Habár az 1788 októberében az osztrákok kiverték a törököket a városból, viszont az felgyújtotta és teljesen elpusztította azt.⁴¹

Negyedsorban a telepített lakosságnak nemcsak a katonaság hatalmaskodását és az önkényes kormányzást kellett tűrnie, hanem súlyos adóterhek alatt is nyögött.⁴² A különféle adókon kívül a természetbeni „szolgalmányok” annyira igénybe vették a lakosság anyagi erejét, hogy az teljesen kimerült.⁴³ Előfordult, hogy németek, szerbek, ill. románok szökdöstek el a lakóhelyükről. A Pancsova környéki szerbek közül is többen — a jobb élet reményében — Szerbiába, ill. a Szerémségbe vándoroltak át...

Ötödsorban a természeti csapások sem kerültek el a várost és környékét. Elsősorban a faszervezetes építkezés miatt a tűz, ill. a viharok okoztak pusztítást, jelentősebb károkat.⁴⁴

5. Pancsova „nemzeti ébredés” korában

Az előbbieken ismertetett nehézségek ellenére a város fejlődni tudott. A határ közelsége, az ipar és a kereskedelem fejlődése, a német és a szerb lakosok szorgos munkája révén 1792-ben — I. Ferenc magyar király hatalomra kerülésének évében — Pancsova város előljárósága kezdeményezte az uralkodónál az „önálló város”-i cím elnyerését. I. Ferenc magyar király 1794. február 5-én „önálló várossá” (*Freie Communität*) nyilvánította a települést. Néhány héttel később — 1794. február 28-án — kinevezték „Pancsova önálló város” első magisztrátusát, amelynek hivatalnokai felerészben németek, ill. felerészben szerbek voltak. A várost vezető tisztségviselők viszont jobbára a németek köreiből kerültek ki.

Pancsova a bánági határőrvidék („privilegizált”) városai közül a legjelentősebbé vált, megelőzve az ugyancsak törekvő — szintén német-szerb „elegyes” — városokat, Versecet és Fehértemplomot. A „nemzeti ébredés” korszaka azonban nemcsak a város politikai és gazdasági fejlődését hozta magával, hanem az egyre jelentősebb számban gyarapodó szerbség nemzeti érzelmeinek erősödését is.

A Magyar Királyság déli részén — így a Bánág területén is — katonai határőrvidék húzódott. A Bánág területe 1779-ben visszakerült a Magyar Koronához. A magyar közigazgatás felállította — nyugatról keletre haladva — Torontál, Temes és Krassó vármegyéket. Ugyanakkor a Bánág déli része nem a magyar vármegyerendszerbe tagolódott be, hanem „Bánági Határőrvidék” néven

⁴⁰ BÁRÁNY: id. m. 36sk.

⁴¹ FÁBIÁN: id. m. 606.

⁴² PENAVIN O.: *A betyárvilág emlékezete vidékünkön*, Hungarológiai Közlemények X/35 (1978), 47.

⁴³ FÁBIÁN: id. m. 599.

⁴⁴ FÁBIÁN: id. m. 604sk.

egy külön — Bécsből irányított — egységet alkotott. A „Bánsági határőrvidék” három részre oszlott, a „németbánsági”, a „szerbbánsági”, és a „románbánsági” végezredekre. A „németbánsági végezred” központja Pancsova volt. Maga a végezred területe 1774 és 1872 között állt fenn és az Al-Duna bal partja mentén a török és rablócsapatok elleni védelem indokolásával hozták létre. Lakosai jobbára szerbek voltak, de jelentős számban éltek itt németek is.⁴⁵

A szerbek — akik jórészt határőrizeti feladatokat láttak el —, habár lélekszámukban a legjelentősebbek voltak az itt élő nemzetiségek közül, de jogaikban ez nem teljesen mutatkozott meg. Mindig féltékenyen figyelték a Bécs által „délgetett” németeket, akik gazdagsága már régóta „szálka volt a szemükben”. Ezért 1807. május 28-án az „úrnapi körmeneten”⁴⁶ akarták a fegyvertelen németeket lekaszabolni. Ezáltal egy általános fegyveres felkelést kirobbantani a területen. Azonban egy nappal a körmenet előtt az egyik összeesküvő felfedte a tervet a császári hatóságoknak, amely a megtette a szükséges lépéseket. Ezáltal a szerb támadás és egyben a felkelés elmaradt. Nem sokkal később, a reformkorban már nagyon érezhető volt a feszültség a Délvidéken a nemzetiségek között. A szerbek meglévő jogaik védelme és további gyarapítása érdekében egyre nyíltabban és erélyesebben léptek fel. Az 1848. márciusi eseményeket és a szerbek karlócai gyűlését követően bekövetkezett a szakítás a szerbek és a magyarok között. „A Duna mentén és Pancsován is legnagyobbbrészt szerbek laktak, a kik különféle okok miatt forrongtak, a mihez még a határőrök nagy elégedetlensége járult, a kik érezték, hogy történnie kell valaminek, a mi nyomorult helyzetüket megváltoztatja. Pancsovára 1848 márczius 18-án érkeztek meg az első hírek a bécsi és a pesti eseményekről, a melyek az ifjúság és a város értelmisége körében nagy izgatottságot idéztek elő. Pancsován az első felelős magyar minisztérium kinevezésének a hírére a dolgok nem úgy történtek, mint másutt a szomszéd városokban, hanem alkalmasnak találták az időt arra, hogy a magyar minisztériummal követeléseiket elismertessék. A város oly határozatot hozott, hogy ezentúl mind belső mind külső ügyeiben hivatalos nyelvül a szerb nyelvet fogja használni. Április 8-án szerb küldöttség járt a miniszterelnöknél, hogy ismerje el a szerbek nyelvigényét és nemzetiségi önrendelkezési jogát. De ez nem történt meg s ezzel fölidéződtek a szerbek pusztításai.”⁴⁷ A helyzetet súlyosbította, hogy az anyanyelvi tekintetben igencsak sokszínű délvidéki lakosság „szimpátia” tekintetében is megosztott volt a magyar szabadságharc eszméje, ill. a szerb törekvések között. A fegyveres összecsapások — amelyek már 1848 nyarán javában zajlottak, megelőzve az országos hadmozdulatokat —, elkerülhetetlenek voltak. Pancsova — annak ellenére, hogy 1848. március 20-án a város lakossága a magyar forradalom mellett tüntetett — a délvidéki szerbség egyik központja lett, amelyet hosszú időn át sikeresen

⁴⁵ DIÓS—VICZIÁN: id. m. IX, 2004, 315.

⁴⁶ A Római Katolikus Egyház egyik legjelesebb ünnepe, amelyhez rendszerint körmenet tartozik. Az Úrnapija Krisztus Szent Testének és Vérének ünnepe. Szentháromság vasárnapját követő csütörtökre eső parancsolt ünnep. A délvidéki németiség, így a Pancsova és környékén élő németek is jobbára a római katolikus felekezethez tartoztak.

⁴⁷ FÁBIÁN: id. m. 607.

védelmüket a szerbek, csak többszöri, sikertelen próbálkozások után sikerült a magyar seregnek — Perczel Mór tábornok vezényletével — 1849. május 9-én elfoglalnia.⁴⁸ „Ezután nemsokára szomorú véget ért a szabadságharcz és megkezdődött az abszolutizmus kora, a mely azonban Pancsován, mivel a kamarilla titokban hathatósan támogatta a szerbeknek a magyarok ellen irányuló törekvését, épen nem volt oly terhes, mint egyebütt.”⁴⁹

Az 1848/1849. évi szabadságharc leverése után Pancsova továbbra is a katonai határőrvidék része maradt, egészen annak 1872. évi „polgárosításáig”. Ezt követően a város törvényhatósági jogot nyert és Torontál vármegye pancsovai járásának központja lett.⁵⁰

6. Pancsova anyanyelvi és vallásai viszonyai (1867—1920)

a) A Pancsován élő nemzetiségek szerepe a város életében

Az 1867. évi osztrák-magyar kiegyezés lehetővé tette, hogy a Földművelés-, Ipar- és Kereskedelemügyi Minisztériumban statisztikai ügyosztályt alakítsanak ki. Ettől kezdődően lehetőség nyílt a Magyar Királyság területén a magyar népszámlálások megszervezésére és lebonyolítására is. Habár az első népszámlálás 1869-ben még nem tartalmazott anyanyelvi adatokat, a következő népszámlálások már tájékoztatnak erről is bennünket.

5. táblázat: Pancsova törvényhatósági joggal felruházott város anyanyelvi viszonyai (1880—1910)

Népszám- lálás	Anyanyelv						
	Összesen	Magyar	Német	Szlovák	Román	Szerb	Egyéb
1880	17 127	1 132	6 356	285	397	8 224	733
1890	17 948	2 055	7 284	242	319	7 713	335
1900	19 044	2 924	7 434	184	382	7 874	246
1910	20 808	3 364	7 467	244	769	8 714	250

Forrás: KSH, népszámlálási adatok

⁴⁸ DIÓS—VICZIÁN: id. m. IX, 234.

⁴⁹ FÁBIÁN: id. m. 607sk.

⁵⁰ A pancsovai járás 13 települése közül — az 1910. évi magyar népszámlálás szerint — Borcsa, Dolova, Szekerény és Tárcsó volt szerb többségű. Beresztóc, Herceghalom, Galagonyás, Omlód, valamint Torontálalmás német többségű településnek számított. Amíg Bárányos és Révaújfalu jobbára románok által lakott falu volt, addig Hertelendyfalva és Sándoregyháza pedig inkább magyarajkú települések voltak. Azonban az „anyanyelvi kavalkád” itt nem ért véget; Sándoregyházán római katolikus bolgárok is éltek, Hertelendyfalván pedig evangélikus szlovákok és kisebb számban németek is laktak. Dolován, Galagonyáson és Omlódon nagyobb számú görögkeleti román, Tárcsón pedig római katolikus horvát közösség élt. Beresztóc, Omlód és Révaújfaluban pedig az ortodox szerbek is jelentősebb számban képviseltették magukat. *A Magyar Szent Korona Országainak 1910. évi népszámlálása, Első rész, A népesség főbb adatai községek és népesebb puszták, telepek szerint*, Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, Bp. 1912, 368sk.

Pancsova népességének legnagyobb része — 1910-ben — szerb anyanyelvű (41,88%) volt. Habár a délvidéki szerbség jelentős része a határőrizet ellátásában segédkezett, azonban Pancsova iparának és kereskedelmének fejlődésében szintén fontos szerepet játszottak a szerbek. A német iparosok és kereskedők mellett a „görög” kereskedők — akik között számos szerb is előfordult — jelentős szerepet tölthettek be, annak ellenére, hogy sokszor megnehezítették számukra az „üzékedést”. Hol a „kicsiben” való kereskedést tiltották neki, hol a borkimérésüket korlátozták, de olyan is előfordult, hogy a boltjaikat záratta be a bécsi adminisztráció. A XVIII. században, egy 1745-ös rendelkezés értelmében a Bánság területén csak Temesváron, Mehádián (*Mehadia*) és Pancsován telepedhettek le „görög” kereskedők. A három település közül csak Pancsován építhettek árucarnokot. Ez azt eredményezte, hogy Pancsova lett a gabona, a fa, ill. réz kereskedés központja.

A bánsági hegyvidék érceit Pancsován rakták hajóra és a Dunán szállították Budára, Komáromba vagy még tovább is, amíg el nem ért rendeltetési helyére. A felvidéki fakitermelés produktumai pedig szintén ezen az útvonalon jutottak el Pancsovára, ahonnan pedig a Bánság különböző területeire szállították tovább. Idővel — a bánsági mocsárvilág lecsapolásával és művelhetővé tételével — a gabonakereskedelem is jelentős fejlődésnek indult, amelyet szintén innen juttattak el rendeltetési helyére.

A bécsi adminisztráció ahol lehetett a betelepített németységnek kedvezett. Pancsovára a XVIII. században több jelentős német bevándorlás történt. A város jelentőségét növelte az is, hogy Pancsován vám- és harmincad hivatal is működött, továbbá adminisztratív szempontból kiemelkedő helynek számított. Az 1910. évi népszámlálás szerint a németek a népesség 35,89%-át alkották, ezzel a második legjelentősebb népcsoport voltak a városban. A németek főképp az ipar fejlesztésében játszottak kiemelkedő szerepet.

Kevesen tudják, hogy a délvidéki sörgyártásban mindkét népcsoport, a német és a szerb is jelentős szerepet játszott. A sörgyártás különösen az 1890-es évek elején pusztító filoxerával fertőzött szőlőskertek megsemmisülése után indult virágzásnak, hiszen a borhiányt leggyorsabban sörrel lehetett pótolni. A németység főképp a mai szerbiai Bánát területére rendezkedett be. Pancsován 1790-től a Weifert-féle sörfőzde üzemelt, amely a legrégebb sörgyár volt a Délvidéken...⁵¹ Emellett 1859-ben Versecen Zoffmann Sándor sörgyára is megindította a termelését, valamint Torontál vármegye székhelyén, Nagybecskereken pedig a szerb Lazar Dunderski létesített sörgyárat 1887-ben.⁵²

⁵¹ A sors iróniája, hogy napjainkban a szerb 1000 dináros bankjegyen Georg Weifert (1850—1937) német sörgyáros arcképe szerepel, akinek utódaitól a jugoszláv kommunista hatalom nemcsak a sörgyárat, hanem az egész vagyonukat elvette...

⁵² A Bácska területén a német apatini (1820), óbecsei (1824) és az újvidéki, valamint a szerb kézben lévő dunacsébi sörgyárak (1893) biztosították a minőségi termelést. Idővel a délvidéki sörgyártás annyira jelentőssé vált, hogy a Német Birodalom külön vámot vetett be velük szemben a hazai piacának védelmére. A korai időszakban a zsidóság is próbálkozott pozíciókat szerezni, de a kamara 1726. novemberi határozata értelmében zsidóknak nem lehet kiadni a sör- és pálinkafőzés jogát... BORDÁS A.: *Sörházak, sörfőzdek*, *Létünk [Újvidék]* 2010/3, 83—97.

A németek a malom- és élelmiszeriparban (pálinkafőzési, italmérési, húsvágási, stb. jog) is jelentős szerepet játszottak, bár a szerbek is iparkodtak felzárkózni melléjük.

Fábián Imre a következőket írja a város iparáról és kereskedelméről: „Az 1910. év végén volt Pancsován 878 önálló iparúzó és 529 önálló kereskedő. Az iparosok a következőképpen oszlottak meg: vas és fémipar 58, gépek és közlekedési eszközök gyártása 40, kő, föld, agyag és üvegipar 11, fa és csontipar 52; bőr, sörite, szőr és tollipar 14, fonás és szövés 15, ruházati ipar 257, papirosipar 5, élelmezési és élvezeti cikkk gyártás 122, vegyi ipar 7, építőipar 163, sokszorosító és műipar 13, szállodás, vendéglős, kávé, pálinkamérő és fürdő 121. A kereskedők megoszlása a következő: állat, mezőgazdasági és termék-kereskedő 83, fa, erdei termék, bányászati és ásványi anyag 21, vas és fémárú, gép, háztartási cikkk, mű és hangszer 24, agyag és üvegipari készítmények 11, fa, díszmű és norinbergi árú, író és rajzeszköz 16, fonó, szövő és ruházati ipari termék 62, élelmezési és élvezeti cikkek 147, gyógy és vegyi árú 2, könyv és műkereskedő 8, zsidóárú 7, vegyeskereskedő 8, szállító és bizományos 6, egyéb kereskedő (ág megnevezése nélkül) 16, az árúkereskedelem segédágai 118. A nagyipart a városi gázgyár, a sörgyár, Graumann Henrik gépjavitó, vas- és faárú ipartelepe, a malmok és a téglagyárak képviselik.”⁵³

A város gazdasági életében jelentős szerepet játszó németek pénzintézeteket is létrehozottak. A város német vállalkozói — 1868-ban — megalapították Pancsova első pénzügyi szövetkezetét, önszegélyezési céllal. Ebből nőtte ki magát az 1869. január 1-én megnyitott Pancsovai Népbank.⁵⁴ A Pancsovai Népbank több járási településen bankfiókokkal rendelkezett, mi több, a járás határain túlra is terjeszkedett. Emellett a városban még több pénzintézet működött, amely az ipar és a kereskedelem igényeit volt hivatva kielégíteni.

A várost lakó népcsoportok közül a magyarság csak a harmadik legjelentősebb volt. Számuk 1910-ben 3 364 fő volt, ezzel a város népességének 16,17%-át tették ki. A magyarság sokáig nem léphetett a Bánság területére, csak Mária Terézia rendelkezése nyomán telepedhettek be, amikor a németek, szerbek és románok már rég jelen voltak a Bánság teljes területén. A pancsovai magyarság népességszámát gyarapította, hogy 1880-ban csángó magyarokat telepítettek a városba, akik a környékbeli erdőket kiirtva, mintegy 100 hold szántóföldet nyertek. A magyarok számát növelhette a németiség és a zsidóság asszimilációja a magyarságba, amely e két népcsoport jellemző sajátossága volt a dualista korban.

A nemzetiségek sokszínűsége az oktatásban és a sajtótermékek területén is megnyilvánult. Annak ellenére, hogy a magyarság csak a harmadik népcsoport volt a városban, mind az oktatási életben, mind a sajtóorgánumok terén jó pozícióban volt lélekszámukhoz képest. Az oktatási életben mind a három nagyobb népcsoport nyelvén volt lehetőség az oktatásra, de az igazi pluralizmus a sajtó területén jelentkezett. Hosszú időn át, 1851-től 1869-ig, közel húsz éven keresztül a nagybecskereki *Wochenblatt* képviselte Torontál vármegyében a német nyelvű sajtót.

⁵³ FÁBIÁN: id. m. 611.

⁵⁴ HATÁRESET, műemlékem.hu portál: <http://www.muemlekem.hu/hatareset?id=2991> (Letöltés ideje: 2015. február 14.)

Csak 1869-ben indult meg Pancsován a *Banater Post* c. hetilap, amely később *Donau-Temes-Bote* címet vette fel. A *Pancsovaer Bürgerblatt* pedig 1911-től jelent meg, mint hetilap. Viszont több német újság is megszűnt, ilyenek voltak a *Südongarische Presse*, a *Pancsovaer Zeitung*, valamint a *Pancsovaer Wochenschrift*.

A „Határőr” és a „Pancsova és vidéke” c. lapok magyar nyelvű társadalmi hetilapok voltak, amelyek 1891-től, ill. 1910-től jelentek meg. Habár több magyar nyelvű sajtótermék volt, de ezek jó része idővel megszűnt. Ilyenek voltak a „Pancsovai Újság”, a „Délvidéki Híradó” és a „Végvidék” is.

A szerbség egyik legjelentősebb lapja a *Građanin* volt. A szerb nyelvű sajtóorgánumok közül is több idővel megszűnt, mint pl. a *Narodnost*.⁵⁵

b) Pancsova vallási adatai

Pancsova városa a történelmi múltban híres volt vallási-felekezeti sokszínűségéről is. A két legrégebb „gyökerekkel” rendelkező egyház a Római Katolikus és a Szerb Görögkeleti Egyház a városban.

A római katolikusok elsősorban a németek, kisebb részben a magyarok soraiból kerültek ki. III. Károly magyar király felhívására Dél-Németország minden tájáról érkeztek németek a török uralom alól felszabadult Pancsovába. Az első csoport 1724 táján, a második nagyobb betelepülés jóval később — I. Ferenc magyar király regnálása alatt — 1796-ban érkezett. A császári udvar azonban már korábban rendelkezett a plébánia alapításáról (1718), de befejezni csak 1722-ben sikerült. Javadalommal viszont csak 1754-ben látták el. A kegyúri jogokat a kincstár gyakorolta. A ma is álló római katolikus templomot 1790-ben építették és Borromeo Szent Károly tiszteletére szentelték fel.⁵⁶

⁵⁵ VENDE E.: *A sajtó, közművelődési egyesületek és könyvtárak*, in: Borovszky: Magyarország vármegyéi és városai, Torontál vármegye (id.) 299—303.

⁵⁶ A római katolikus templom elődjei közül az elsőt 1738-ban a törökök, a másodikat 1749-ben egy heves vihar, a harmadikat pedig ugyancsak a törökök pusztították el, mivel az 1787 és 1791 közötti osztrák-török háborúban a török csapatok a várost elfoglalták, a templomot pedig istállóknak használták... Megjegyezzük, hogy a városban egy másik római katolikus templomot is építettek, de azt csak közvetlenül a trianoni békediktátum megkötése után. A Weifert család adományából építették és 1923. július 26-án, Szent Anna tiszteletére szentelték fel, ezért a „népnyelv” „Weifert-kápolnának” is hívja. ERŐS L. (szerk.): *Adalékok a Zrenjanini-Nagybecskereki Egyházmegye történetéhez*, Tóthfalva 1993, 364—369.

6. táblázat: Pancsova törvényhatósági joggal felruházott város vallási viszonyai (1880—1910)

Nép- számlá- lás	Vallás						
	Ösz- szesen	Római kato- likus	Refor- mátus	Evan- gélikus	Görög- keleti	Izraeli- ta	Egyéb
1880	17 127	5 788	60	408	1 580	8 683	589
1890	17 948	6 844	72	657	1 672	7 959	711
1900	19 044	7 429	34	871	1 720	8 173	751
1910	20 808	7 510	225	993	1 979	9 361	706

Forrás: KSH, népszámlálási adatok

A Szerb Ortodox Egyház is jelentős hagyományokkal rendelkezik a városban, azonban ma is álló templomukat — amelyet „Szűz Mária Mennybemenetele” (*Uspenje Svete Bogorodice*) tiszteletére szenteltek fel — csak 1807 és 1810 között építették közadományból. Ennek ellenére a barokk stílusban épített, klasszicista jegyeket hordozó egy-egy harangtoronyos, ikonosztázokkal gazdagon díszített templom igazi éke lett a városnak. A szerbség dominanciáját jelzi, hogy 1873 és 1878 között egy másik ortodox templomot is felépítettek, amelyet „Urunk Szent Színeváltozása” (*Sveto Preobraženje Gospodnjeg*) tiszteletére szenteltek fel. A romantikus stílust követő neobizánci építészet jegyeit hordozó épületet a régi — XVIII. századi — templom helyén építették fel az un. „Felsővárosban”, amely az egykori vártól északra levő terület, ahol a Temesvár környékéről érkező szerbek 1720-ban letelepedtek.⁵⁷

Az egykori pancsovai szerb kereskedők, jelen esetben Lazar Dragičević gabonakereskedő gazdagságát hirdeti, hogy az 1853-ban tett adományából a városban sikerült felépíteni a „Szent György” (*Sveti Đorđe*) kápolnát, amelyet 1868-ban építették, harangtoronyt viszont csak 1874-ben kapott.⁵⁸

A Református Egyház is képviseltette magát a városban, hívei jórészt a magyarok közül kerültek ki. Templomukat 1902-ben építették és a mai napig tartanak benne magyar nyelvű istentiszteleteket.

Pancsován még további három jelentősebb felekezet képviseltette magát. A város kereskedelmében jelentős szerepet játszott a zsidóság, akik a történelem későbbi „viharaiban” teljesen eltűntek a városból. A Zsidó Közösség már a XVIII. század elején, a török hódoltság megszűnését követő időszakban létesült. A városban zsinagógával is rendelkeztek.

Pancsova románajkú lakói a román görögkeleti egyházhoz tartoztak, templomuk — amely a mai napig megvan — a belvárosban található.

⁵⁷ HATÁRESET, műemlékem.hu portál: <http://www.muemlekiem.hu/hatareset?id=2924> (Letöltés ideje: 2015. február 14.)

⁵⁸ Uo. <http://www.muemlekiem.hu/hatareset?id=2930> (Letöltés ideje: 2015. február 14.).

A harmadik felekezet pedig az Ágostai Hitvallású Evangélikus Egyház, akik templommal is rendelkeztek — és rendelkeznek mind a mai napig — a településen. Az evangélikus templomot 1903-ban építették és a hívei jobbára a német közösségből kerültek ki.

